

ECCE અને નવીન રાષ્ટ્રીય શિક્ષણ નીતિ-2019

ડૉ. હર્ષાબેન જીજ્ઞેશ પટેલ,

સહાયક શિક્ષક, ન્યુ એરા હાઈસ્કૂલ, વડોદરા

Mo:- +91 9429429551 Email:- harshabenpatel02@gmail.com

ગર્ભાવસ્થાથી લઈને તેના મૃત્યુ સુધીના મનુષ્યના જીવનનો વિકાસ સમયાનુક્રમમાં એક પછી એક ચોક્કસ પ્રકારના તબક્કામાંથી પસાર થાય છે જેમ કે ગર્ભાવસ્થા, શિશુવસ્થા, તરુણાવસ્થા, કિશોરાવસ્થા, પુખ્તાવસ્થા અને વૃદ્ધાવસ્થા. આ અવસ્થાઓમાં દરેક અવસ્થાનું ચોક્કસ મહત્વ છે અને તેમાં પણ શિશુવસ્થા વધારે મહત્વ ધરાવે છે અને જ્યારે આપણે આવા બાળકોના ઉત્થાન માટે કાર્ય કરવાનું છે ત્યારે તેમના વિષે જાણવું ખૂબ જરૂરી છે. બાળકોએ રાષ્ટ્રની અમૂલ્ય સંપત્તિ અને આવતીકાલની આશા છે. કોઈપણ દેશના વિકાસનો આધાર સંપૂર્ણ રીતે બાળકના વિકાસ પર રહેલો છે. બાળકનો સર્વાંગી વિકાસ અને તેના આધારે વિશ્વ વિકાસ માટે તેનું મન અને તન મજબૂત હોવું અનિવાર્ય છે. આજના ટેકનોલોજી યુગમાં દરેક ક્ષેત્રમાં શિક્ષણ ખૂબ જ અગત્યનું બની ગયું છે. જ્યારે આપણે બાળકના વિકાસ અને તેના શિક્ષણને વાત કરતાં હોઈએ ત્યારે બાળકને આપણે ઓળખવો, સમજવો, જાણવો ખૂબ જરૂરી બની જાય છે. જેના દ્વારા બાળકની અવસ્થાઓ અને તે પ્રમાણેની તેની જરૂરીયાતોને ધ્યાનમાં રાખીને તેનો આપણે યોગ્ય સર્વાંગી વિકાસ કરી શકીએ. શિશુ અવસ્થામાં બાળકના જીવનનો પાયો નંખાય છે. માનસશાસ્ત્રી સિગ્મંડ ફ્રોઈડના મતે પણ આ અવસ્થાને ભાવિ વ્યક્તિત્વ નિર્માણ માટે સૌથી વધારે જવાબદાર ગણે છે.

સામાન્ય રીતે બાળક માટે શીખવાની પ્રક્રિયા જન્મ પછી તરત જ શરૂ થાય છે. ન્યુરોસાયન્સના પુરાવા દર્શાવે છે કે બાળકના 85% થી વધુ મગજનો વિકાસ 6 વર્ષની વય પહેલા થાય છે, જે બાળકના પ્રારંભિક વર્ષોમાં વિકાસશીલ મગજની યોગ્ય સંભાળનું મહત્વને દર્શાવે છે. ખરેખર, જે બાળકોએ તેમના પ્રારંભિક વર્ષોમાં વિવિધ સ્તરે ઉપેક્ષા અથવા વંચિતતાનો સામનો કરવો પડ્યો હતો તેના મગજના જટિલ ક્ષેત્રોના, તેમજ કોષોનો વિકાસ યોગ્ય રીતે થયેલ નથી એવું જોવા મળેલ છે. મગજના વિકાસને સુનિશ્ચિત કરવા માટે બાળકના પ્રથમ છ વર્ષ દરમિયાન ઉત્તમ સંભાળ, પાલનપોષણ, પોષણ, શારીરિક પ્રવૃત્તિ, મનો-સામાજિક વાતાવરણ અને ભાવનાત્મક ઉત્તેજનાની યોગ્ય સાર સંભાળ રાખવામાં આવે એ ખૂબ જરૂરી છે.

રાષ્ટ્રીય અને આંતરરાષ્ટ્રીય અભ્યાસો અને બૌદ્ધિક વિજ્ઞાન પણ આ બાબતનું સમર્થન કરે છે કે પ્રારંભિક બાળપણની સંભાળ અને શિક્ષણ (ECCE) એ ખૂબ અગત્યનું પાસું છે અને તેની યોગ્ય સારસંભાળ રાખવામાં આવે તો અધ્યયન નિષ્પત્તિઓ સારી રીતે પાર પાડી શકાય છે. રાષ્ટ્રીય શૈક્ષણિક સંશોધન અને તાલીમ પરિષદ (એનસીઈઆરટી) દ્વારા 30,000 બાળકો પર કરાયેલ એક અભ્યાસમાં પણ એ જોવા મળ્યું છે કે પૂર્વ-શાળા શિક્ષણ અને પ્રતિધારણ વચ્ચે મજબૂત અને સીધા સંબંધો છે. પૂર્વ-શાળા શિક્ષણ મેળવેલ બાળકોનો હાજરી દર અને અભ્યાસ પ્રત્યેનું વલણ પણ ખૂબ હકારાત્મક અને અધ્યયન નિષ્પત્તિઓ મેળવવામાં પણ તેઓ અગ્રેસર રહ્યા છે. વિદ્યાર્થી અધ્યયનના પરિણામો પર નજર રાખતા સ્પષ્ટપણે દર્શાવે છે કે જે બાળકો અધ્યયકાળ મોકો અથવા પાછળથી શરૂ થાય છે તેઓ તેમના શાળાના વર્ષો દરમિયાન પાછળ રહેવાનું વલણ ધરાવે છે. હાલના સમયમાં, ભારતમાં શિક્ષણની એક ગંભીર સમસ્યા છે કે બાળકો પ્રાથમિક શાળામાં પ્રવેશ મેળવે છે પરંતુ પાયાના સાક્ષરતા અને અંકજ્ઞાન જેવી પાયાની કુશળતા પ્રાપ્ત કરવામાં નિષ્ફળ રહ્યા છે. મોટોભાગના બાળકો પહેલા ધોરણમાં પ્રવેશતા પહેલા પૂર્વ-શાળા શિક્ષણથી વંચિત હોય છે. ઘણા 6+ વર્ષના બાળકો ખૂબ જ મર્યાદિત પૂર્વ-શાળા શિક્ષણ સાથે પહેલા ધોરણમાં પ્રવેશ કરી રહ્યા છે. તદુપરાંત, ઘણા યોગ્ય પૂર્વ-પ્રાથમિક વિકલ્પોના અભાવને લીધે ઘણા બાળકો 6 વર્ષની વયે સીધા પહેલા ધોરણમાં નોંધણી કરી રહ્યાં છે કે જેઓ કોઈપણ પ્રકારના શિક્ષણથી લાભનિવૃત્ત નથી. આવા બાળકો મોટાભાગે પ્રાથમિક શાળામાં અને આગળ માધ્યમિક અને ઉચ્ચ શિક્ષણમાં પણ સૌથી પાછળ રહે છે. આ બધા કારણોસર - મગજ વિકાસથી લઈને શાળા-સજ્જતા સુધી, શિક્ષણના સુધારેલા પરિણામો, સમાનતા અને ન્યાય, રોજગાર અને દેશની સમૃદ્ધિ અને આર્થિક વૃદ્ધિ સુધી - ભારતે તમામ બાળકો માટે સુલભ અને ગુણવત્તાયુક્ત પૂર્વ-શાળા શિક્ષણ અને સંભાળમાં વધુ અને વધુ રોકાણ કરવું જ જોઈએ.

અહીં ગુણવત્તાવાળા પ્રારંભિક બાળ સંભાળ અને શિક્ષણ એટલે એવું શિક્ષણ કે જેમાં શરૂઆતના ત્રણ વર્ષ દરમિયાન માતા અને બાળક બંનેના સ્વાસ્થ્ય અને પોષણનો સમાવેશ થાય છે અને સાથે સાથે શિશુના જ્ઞાનાત્મક અને અને ભાવાત્મક ઉત્તેજનાને વાત કરતા, રમતા, ચાલતા, સંગીત અને અવાજો સાંભળવા અને અન્ય ઈન્દ્રિયો ખાસ કરીને દષ્ટિ અને સ્પર્શને વધુ અને વધુ ઉત્તેજિત કરવા વગેરે નો પણ સમાવેશ જરૂરી છે. આ સમયગાળા દરમિયાન ભાષાઓ, સંખ્યાઓ અને સરળ સમસ્યાનું નિરાકરણ લાવવું પણ મહત્વપૂર્ણ માનવામાં આવે છે.

ત્રણથી છ વર્ષની વય સુધી, ECCE માં સતત આરોગ્યસંભાળ અને પોષણનો સમાવેશ થાય છે, પરંતુ નિર્ણાયક રીતે સ્વ-સહાય કુશળતા (જેમ કે "પોતાની જાતે તૈયાર થવું"), શારીરિક કુશળતા, સ્વચ્છતા, જુદી જુદી ચિંતાનું નિયંત્રણ, સાથીઓ સાથે તાલમેલ

અને મેળાપ, નૈતિક વિકાસ (જેમ કે "સાચા" અને "ખોટા" વચ્ચેના તફાવતને જાણવું), હલનચલન અને કસરત દ્વારા શારીરિક વિકાસ, માતાપિતા અને અન્ય લોકો માટે વિચારો અને લાગણીઓ વ્યક્ત કરવા અને વાતચીત કરવી, કાર્ય કરવા અને કાર્ય પૂર્ણ કરવા માટે લાંબા સમય સુધી બેસવું અને સામાન્ય રીતે સર્વાંગી સારી ટેવો વગેરે નો પણ સમાવેશ થાય છે. હાલના તબક્કે, મોટાભાગે પ્રારંભિક બાળપણનું શિક્ષણ આંગણવાડીઓ અને ખાનગી પૂર્વ-શાળાઓના રૂપમાં આપવામાં આવે છે, જેમાં એનજીઓ અને અન્ય સંસ્થાઓ દ્વારા સંચાલિત પૂર્વ-શાળાઓનો ખૂબ જ ઓછો પ્રમાણ આવે છે. સંકલિત બાળ વિકાસ સેવાઓ (આઈસીડીએસ) ના નેજા હેઠળ પૂર્વ-પ્રાથમિક શિક્ષણની આંગણવાડી પદ્ધતિએ ભારતના ઘણા ભાગોમાં ખાસ કરીને માતા અને શિશુઓની આરોગ્યસંભાળ સંદર્ભે મોટી સફળતા સાથે કામ કર્યું છે.

આ કેન્દ્રોએ માતાપિતાને મદદ આપવા અને સમુદાયો બનાવવા માટે ખરેખર મદદ કરે છે; તેઓએ પોષણ અને આરોગ્ય જાગૃતિ, રસીકરણ, પાયાની આરોગ્ય તપાસણીઓ અને સ્થાનિક જાહેર આરોગ્ય વ્યવસ્થાઓમાટે સંદર્ભો અને જોડાણો પ્રદાન કરવા માટે સેવાઓ આપી રહ્યા છે. આમ કરોડો બાળકોને તંદુરસ્ત વિકાસ અને વધુ ઉત્પાદક જીવન જીવવા માટે તૈયાર કર્યા છે. જો કે, આવશ્યક પાસાઓ જેવા કે જ્ઞાનાત્મક ઉત્તેજના, રમત અને દૈનિક સંભાળ અને અમુક શૈક્ષણિક પાસાઓ વગેરે જેવી બાબતો ને યોગ્ય રીતે બાળકો અને તેમના માતાપિતા સુધી પહોંચાડવામાં થોડી ઘણી આંગણવાડીઓ પ્રમાણમાં અસફળ રહી છે. આંગણવાડીઓમાં હાલમાં શિક્ષણ માટે પુરવઠો અને માળખાગત સુવિધાઓનો અભાવ છે. પરિણામે, આંગણવાડીઓમાં 2-4 વર્ષની વય શ્રેણીમાં વધુ બાળકો અને શૈક્ષણિક રીતે જટિલ અને અગત્યની અવસ્થામાં 4-6 વર્ષમાં ઓછા બાળકો છે. તે ઉપરાંત પ્રારંભિક શિક્ષણ માટે તાલીમબદ્ધ અથવા ખાસ સમર્પિત અને સારા શિક્ષકોની પણ ઊણપ છે.

નવીન રાષ્ટ્રીય શિક્ષણ નીતિમાં પ્રારંભિક બાળપણના શિક્ષણને પ્રાધાન્ય આપીને પ્રથમ પ્રકરણ તરીકે સમાવેશ કરેલ છે જે તેનું મહત્વ સમજાવે છે. આ પ્રકરણમાં પ્રારંભિક બાળપણના શિક્ષણ ક્ષેત્ર માટે ખૂબ નવા અને પાયાના વિચારો સૂચવેલ છે. નવીન રાષ્ટ્રીય શિક્ષણ નીતિમાં સરકાર દ્વારા 2025 સુધીમાં પ્રારંભિક બાળપણના શિક્ષણ ક્ષેત્રે ગુણવત્તા પ્રાપ્ત કરવા માટેની વિશિષ્ટ નીતિગત પહેલ હાથ ધારવાના પ્રયાસો શરૂ કરવા માટેનો ઉદ્દેશ કરવામાં આવ્યો છે.

નવીન રાષ્ટ્રીય શિક્ષણ નીતિમાં ECCE માટેની મહત્વની જોગવાઈઓ :

- પ્રારંભિક બાળપણના શિક્ષણ માટેના સિદ્ધાંતો અને માર્ગદર્શિકા અનુસાર, પ્રારંભિક બાળપણ શિક્ષણ માટેના અભ્યાસક્રમ અને શિક્ષણ વિષયક માળખાનો વિકાસ કરવા એનસીઈઆરટીના આદેશનો કરવામાં આવશે.

- શિક્ષણ વિષયક માળખું (ફ્રેમવર્ક) બે ભાગો હશે: પ્રથમ ભાગ 0 થી 3 વર્ષના બાળકો માટે જેમાં માતા-પિતા તેમજ આંગણવાડી શિક્ષકો / કાર્યકરોનો સમાવેશ કરવામાં આવશે. આ વય શ્રેણીના શિશુઓ અને નાના બાળકોની યોગ્ય જ્ઞાનાત્મક ઉત્તેજના માટે વિવિધ શૈક્ષણિક સાધનોની રચના અને તેના ઉપયોગ માટેની માહિતી આ માર્ગદર્શિકામાં હશે. આ સાથે હસ્તકળા, લલિતકલા વગેરે જેવી પ્રવૃત્તિઓ માટે યોગ્યની રૂપરેખાનો સમાવેશ કરવામાં આવશે અને તેને સમુદાય તેમજ માતાપિતા સુધી પહોંચાડવામાં આવશે.
- બીજો ભાગ 3-8 વર્ષના બાળકો (ફાઉન્ડેશનલ સ્ટેજ) માટે શૈક્ષણિક માળખું હશે જે માતાપિતા માટે તેમજ આંગણવાડીઓ, પૂર્વ-પ્રાથમિક શાળાઓ અને ગ્રેડ 1 અને 2 માટે બનાવાયેલ હશે અને તે લવચીક, જુદા જુદા સ્તર માટે, રમત આધારિત, પ્રવૃત્તિ આધારિત, અને શીખવાની શોધ આધારિત પ્રણાલીનો વિકાસ પર આધારિત હશે. આ માળખાનો હેતુ નાના બાળકોને સામાજિક-ભાવનાત્મક રીતે કુશળ બનાવવાનો અને તેમનામાં મૂળાક્ષરો, સંખ્યાઓ, સ્થાનિક ભાષા/માતૃભાષામાં અને અન્ય ભાષાઓમાં સંદેશાવ્યવહાર, રંગ, આકાર, અવાજ, રમતો, ચિત્રકામના ઘટકો, સંગીત અને સ્થાનિક કળાઓ, તેમજ જિજ્ઞાસાવૃત્તિ, ધૈર્ય, ટીમ વર્ક, સહકાર, ક્રિયાપ્રતિક્રિયા જરૂરી ગુણો વિકાસ કરવાનો અને તેમણે શાળા-તત્પરતા માટે તૈયાર કરવાનો રહેશે. આ માળખામાં વ્યાયામો, કોચડા, રંગ પુસ્તકો, કનેક્ટ-ધ ડોટ્સ ડ્રોઇંગ્સ, વાર્તાઓ, જોડકણાં, ગીતો, રમતો વગેરે અંગેના સૂચનો પણ શામેલ હશે જે ફાઉન્ડેશનલ સ્ટેજમાં બાળકોને સર્વાંગીણ રીતે વિકસાવવામાં મદદ કરશે.
- 6 વર્ષ સુધીની બાળકોની શૈક્ષણિક જરૂરિયાતોને પહોંચી વળવા મોટા પ્રમાણમાં આંગણવાડી કેન્દ્રો બાંધવામાં આવશે. ખાસ કરીને, આંગણવાડી કાર્યકરોને શિશુઓ માટે જ્ઞાનાત્મક ઉત્તેજનાની તકનીકો અને રમત-આધારિત અને મલ્ટિલેવેલ શિક્ષણ માટેની તાલીમ આપવામાં આવશે.
- દરેક આંગણવાડીમાં બાળપણના પ્રારંભિક શિક્ષણ માટેના અભ્યાસક્રમ અને શિક્ષણ શાસ્ત્રના માળખા મુજબ ઉત્તમ શૈક્ષણિક સામગ્રી પ્રદાન કરવામાં આવશે. આંગણવાડી કેન્દ્રોમાં દરેક માતા અને બાળકને મફત અને સરળ પ્રવેશ મળે તે સુનિશ્ચિત કરવા માટે દેશભરમાં વધારાના ગુણવત્તા કેન્દ્રો પણ બનાવવામાં આવશે.
- હાલની પ્રાથમિક શાળાઓ સાથે આંગણવાડીઓને સહ-સ્થાન આપવામાં આવશે. આંગણવાડી દ્વારા પૂરી પાડવામાં આવતી વ્યાપક સેવાઓનો વધુમાં વધુ લાભ બાળકોને અને તેમના ભાઈ-બહેનોને મળે અને તેઓ સાથે ભણતા

થાય અને તેના કારણે તેમના માતાપિતાને પણ લાલ મળે અને પ્રાથમિક શાળાઓમાં સાથીઓ સાથે શીખવાની સુધારેલી તક મળે તેવી વ્યવસ્થા પુરી પાડવામાં આવશે.

- નવી આંગણવાડીઓ અને પ્રાથમિક શાળાઓ માટેના સ્થાન આયોજન દરમિયાન આંગણવાડીઓ અને પ્રાથમિક શાળાઓના સહ-સ્થાનને ઉચ્ચ અગ્રતા માનવામાં આવશે, કારણ કે આ વધુ સારી અને મજબૂત શાળા સમુદાયો બનાવવામાં મદદ કરશે.
- હાલની આંગણવાડીઓ અને પ્રાથમિક શાળાઓ 3 થી 6 વર્ષની વયના બાળકોની શૈક્ષણિક આવશ્યકતાઓને ધ્યાનમાં લેવામાં સક્ષમ ન હોય તેવા વિસ્તારોમાં ઉચ્ચ ગુણવત્તાની પૂર્વ-શાળાઓ બનાવવામાં આવશે. આવી પૂર્વ-શાળાઓને આરોગ્ય, પોષણ, અને વૃદ્ધિ-દેખરેખ સેવાઓ માટે તૈયાર કરવામાં આવશે.
- પ્રારંભિક બાળપણના શિક્ષણના તમામ પાસાઓ પૂર્વશાળાથી લઈને પ્રાથમિક શાળા સુધીના અભ્યાસક્રમ અને શિક્ષણશાસ્ત્રની સાતત્યતાને સુનિશ્ચિત કરવા અને શિક્ષણના પાયાના પાસાઓ માટે દેશભરમાં ધ્યાન આકર્ષિત કરવા માટે, માનવ સંસાધન વિકાસ મંત્રાલયના કાર્યક્ષેત્ર હેઠળ સમાવવામાં આવશે.
- સારા શિક્ષણ માટે આંગણવાડીઓ, પૂર્વ-શાળાઓ, અને પ્રાથમિક શાળાઓમાં તમામ ઉચ્ચ ગુણવત્તાની ભૌતિક માળખાગત સુવિધાઓ હશે.
- ભંડોળની ફાળવણી માટે, જગ્યાઓ નક્કી કરવા, અંદરની ડિઝાઇન કરવા માટે દરેક રાજ્યમાં પ્રારંભિક બાળપણના શિક્ષણ નિષ્ણાતો, કલાકારો અને આર્કિટેક્ટ્સની સમિતિની રચના કરવામાં આવશે.
- રાજ્ય સરકારો પ્રારંભિક બાળપણના શિક્ષણ માટે વ્યવસાયિક ધોરણે તબક્કા પ્રમાણે વિશિષ્ટ વ્યાવસાયિક તાલીમ દ્વારા, માર્ગદર્શક પદ્ધતિઓ દ્વારા અને કારકિર્દી મેપિંગ દ્વારા લાયક શિક્ષકોના કેડર તૈયાર કરશે.
- રાષ્ટ્રીય ઈસીસીઈ નીતિ (2013) માં ભલામણ મુજબ ઈસીસીઈ માટે અસરકારક ગુણવત્તા નિયમન અથવા માન્યતા પ્રણાલીની સ્થાપના કરવામાં આવશે. આ નિયમનકારી સિસ્ટમ આવશ્યક ગુણવત્તાના ધોરણોનું પાલન સુનિશ્ચિત કરવા માટે તમામ પૂર્વ-શાળા શિક્ષણ આપતી સંસ્થાઓને આવરી લેશે.

ઉપર જણાવેલ જોગવાઈઓ ને જોતાં એમ લાગી રહ્યું છે કે આવનાર સમયમાં પ્રારંભિક બાળપણની સંભાળ અને શિક્ષણ (ECCE) ક્ષેત્રે મહત્વના અને આમૂલ પરિવર્તન જોવા મળી શકે છે.